

ERDÉLYI NEMESI REZIDENCIA-KERTEK II. TÁJKÉPI KERTEK ÉS LÁTVÁNYKAPCSOLATUK, A 'PROSPECT' ÉS AZ 'EYE-CATCHER'

TRANSYLVANIAN NOBLE RESIDENCE GARDENS LANDSCAPE GARDENS, THE 'PROSPECT' AND THE 'EYE-CATCHER'

SZERZŐ/BY:
FEKETE ALBERT

LEKTOR/REVIEWER:
JÁMBOR IMRE

A 18. századi erdélyi kertek, amelyek kialakításukban – mintegy passzív ellenállásként az idegen elnyomást szimbolizáló bécsi barokkal szemben – többnyire a francia mintát követték a kert közepén nyíló nagy csatornával, kivétel nélkül tájkertekké alakultak/bővültek a 19. század folyamán. Ezek az új ideológia nyomán létesített művészi kertek már nem a reprezentáció, hanem a meghitt visszavonulás, a magány, a merengés mikrokozmoszai voltak.

Az átmenet természetesen fokozatosan történt. Ahogy a barokk s a klasszicista jelleg ötvöződik egy kastélyhomlokzaton, a francia park egynémely attribútuma is tovább élt az angolpark térhódítása után.¹ A gloriette, a szökőkút, a grották, a görög istenszobrok, a vadászalakok népszerűsége mit sem csökkent, de a nyílegyenes allék s a nyírt bokrok, az árnyéknélküliség gyorsan eltűntek az erdélyi kertekből, s helyüket a terebélyes, lombos fák, a kanyargó utak vették át.

A klasszicizmus építészetének kibontakozásával megszületett a palladianizmus

erdélyi áramlata, teret hódított a természet szabadságát hirdető angolpark, a szentimentális kert divatja. „Erdély szellemi élete a klasszicizmus korában különben is Anglia felé irányul; a főnemesség fiataljainak tanulmányútjai ugyancsak elősegítik az angolpark divatját. E stílus közel állt az erdélyiek szívéhez, hiszen ők a megregulázott természetet soha nem szívelték különösebben; szeretetük épp úgy a szentimentális kert felé irányítja őket. A költséges francia kertek fenntartására nincs pénz s talán a korszellem, a szabadságvágy, a bécsi abszolútizmus lerázásának vágya is jelképeződik e kötetlen, természetes kertstílusban.”²

Az európai kontinensre csak nyomokban került át a festői kert,³ mint a tájképi kerttípus kezdeti korszaka, és bár klasszikus értelemben vett festői kertekről Magyarországon nem beszélhetünk, több közismert hazai helyszínen is tetten érhetők a festői kert bizonyos jellemvonásai, általában szentimentális-romantikus elemekkel keveredve.⁴

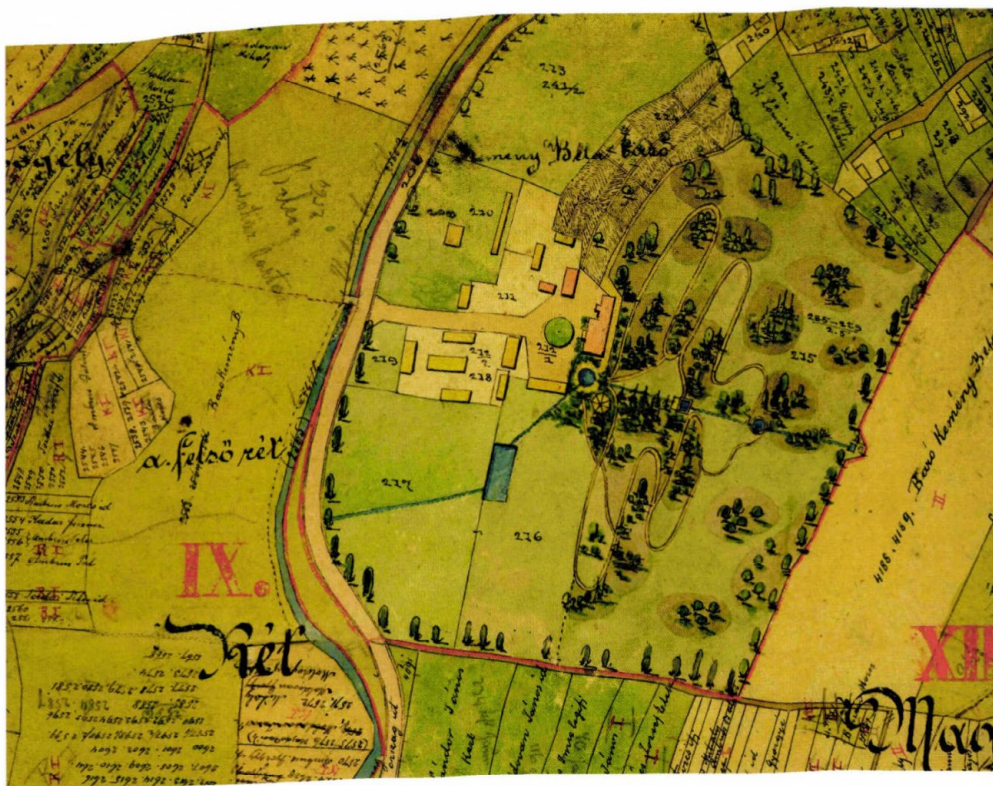
Charles Bridgeman – bár úgynevezett átmeneti stílusát már a szigetor-

1 Fekete A. (2006.): Erdélyi nemesi rezidencia-kertek I In: *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*, 3. szám, 2006., 3-9. vö. Zádor Anna (1999.): *Az angolkert Magyarországon* In: *Régi magyar kertek*, szerk. Gécz J. és Stirling J., Budapest, 309, 312. vö. Magyar Zsuzsa (2010): *Abafája, Huszár-kastélykert. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar -Transylvania Trust Alapítvány: Műemlékvédelmi Szakmérnök képzés, Történelmi kertek és tájak védelme és felújítása c. tárgy beadandó dolgozata, kézirat, 2-3.*

2 Bíró J. (é.n.): *Erdélyi kastélyok*, Budapest, 112.

3 Jámbor I. (2006.): *Egy elveszett illúzió. Festői kertek a 18. század első felében*. In: *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*, 1. szám, 2006., 15.

4 „A tájképi-festői kert – kompozíciós és ésszerű funkcionális okokból, s talán kegyeletből is – megőrizte a korábbi barokk kert néhány elemét... a Királydomb és a rajta álló pavilon a festői kert jellegzetes attrakcióként, képi hangsúlyaként kapott megerősítést.” In: Szilágyi Kinga (2008.): *A gödöllői királyi kastély romantikus kertjének rehabilitációja*. In: *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*, 10. szám, 2008., 9-10.

1. kép/pict.: A székelyszenterzsébeti Kemény-kastélykert alaprajza a „szerpentines” kerttel / Plan of the Kemény castle-garden in Székelyszenterzsébet with the “serpentine” garden

FORRÁS / SOURCE:
DOMOKOS LEVENTE,
SZÉKELYKERESZTÚRI
MOLNÁR ISTVÁN
MÚZEUM

18th century Transylvanian gardens, which usually followed French design with a large pond in the middle of the garden. In the nineteenth century these gardens were transformed into landscape gardens as a sign of passive resistance to the foreign oppression represented by the Viennese Baroque. These artistic gardens, which represent a new ideology, no longer symbolize grandeur, but they are intimate retreats suitable for solitude and contemplation. The transition is of course, gradual. Just as Baroque and Neoclassical features intermingle on castle facades, certain attributes of French park design live on even after the conquest of the English garden.¹ The gloriette, the fountain, the grotto, the Greek god sculptures, and the hunting lodges remained popular. However, some features like the strictly straight alleys, the trimmed hedges and the shadeless spaces quickly disappeared from Transylvanian gardens, and these items were replaced by trees with wide-spreading branches and winding roads.

With the arrival of Neoclassical architecture, the Transylvanian Palladianism was born and the English landscape parks and sentimental gardens, proclaiming nature's liberty, became fashionable.

“In any case, Transylvania's intellectual life in the days of Classicism was directed towards England. For example, young aristocrats' trips to England were an important factor in the popularity of the English park landscape gardens in Transylvania. This style was close to the heart of Transylvanians, who have never really been fond of nature brought under regulation; their love draws them to sentimental gardens. There is not enough money for the upkeep of expensive French gardens, and the spirit of the times, the longing for freedom and the desire to get rid of Viennese absolutism are included in this informal and natural garden style.”²

The picturesque garden reached the European continent only in traces, early examples of landscape gardens. Although no fully picturesque garden exists in Hungary, there are several

1 Fekete, A. (2006.): *Garden Historical Features of Transylvanian Manor Estates I. (Erdélyi nemesi rezidencia-kertek I.)* In: *4D Landscape Architecture and Garden Art Periodical*, volume 3., 2006., 3-9. compare with: Zádor, Anna (1999.): *The English Garden in Hungary (Az angolkert Magyarországon)* In: *Ancient Hungarian Gardens*, ed. Géczy, J. and Stirling, J., Budapest, 309, 312. compare with: Magyar, Zsuzsa (2010): *Abafája, Huszár Castle-garden (Abafája, Huszár-kastélykert.)* Babeş-Bolyai University, Faculty of History and Philosophy -Transylvania Trust Foundation: Postgraduate course in Monument Protection, paper prepared for the course *Conservation and Restoration of Historic Gardens and Landscapes*, manuscript, 2-3.
2 Bíró, J. (é.n.): *Transylvanian Castles (Erdélyi kastélyok.)* Budapest, 112.

szágban is maradinak ítélték – elévülhetetlen érdemeket szerzett a kertek tájképiesítésében, a festői kertek elterjesztésében, többek között azzal, hogy „lemondott az Alexander Pope és mások által is bírált, bukszusból formált kertdíszek (topiary work) alkalmazásáról, a talaj növényzetének mintázatát leegyszerűsítette vagy sima gyepfelületekkel (bowling green) helyettesítette, s a kert lehatárolását helyenként áttörve, lehetővé tette a tájra való kitekintést (prospect).”⁵

Az angol festői kerthez hasonló, kissé naiv – az architektonikus barokk kertek formai hatásait még magukon hordozó – alaprajzú, azonos fafajokból (vagy szegényes, legfeljebb két-három fafajból) álló facsoportokkal szabályosan teleszórt gyepfelületek erdélyi kertterveken is tetten érhetők. Jó példa erre a székelyszenterzsébeti Kemény Béla-féle kastélykert. Bár a kert kialakítását illetően pontos év számmal nem rendelkezünk, a felkutatott térképlap alapján feltételezhető, hogy az 1856–1890 között 1:2880-as méretarányban készült úgynevezett kataszteri térképek eredeti, színezett, negyedelt községi szelvényéről van szó (1. kép). Ez időben ugyan a 19. sz. második felét jelentené, tehát klasszikus értelemben vett festői kertről elviekben már nem beszélhetünk, ám a kerti térszerkezet, a növényábrázolás, az útvezetés (a kert látványtengelyét képező csatornához vezető serpentes út vonalak) a festői kertábrázolásokra emlékeztetnek. Ezzel szemben a dombtetőről egyenes csatornában levezetett vízfolyás, mely több díszmedencén is átfolyik, a 19/20. század fordulójának geometrikus kertjeit idézi (bár ennek is van klasszicista előképe, pl. Chatsworth House, 1756.) A parkban, a kastélyépület déli oldalán, a kör formájú medence mellett, fedett kerti pavilon alaprajza látható. A facsoportokban külön jelölték az örökzöldeket és a lombhullató fákat. A kert kitettsége elősegítette a környező – elsősorban az országút nyugati oldalán elterülő – táj látványának a befogadását, bekapcsolva azt a kerti képbe.

Általánosságban is elmondható, hogy az erdélyi főúri otthonoknak keretet nyújtó természeti környezet – a helyi flóra bámulatos gazdagsága, a változatos domborzati adottságok – kedvezett a tájképi kerttípusnak, hozzájárulva ebben az országrészben a kertművészet fellendüléséhez, amely a későbbiekben egyéni vonásokkal vált jellegzetessé.

A tájra való kitekintés, a kert határainak virtuális kiterjesztése következtében születhettek olyan tájképi kompozíciók, amelyek kevésbé funkcionális, mint inkább festői megjelenésű tárgyakat, díszítő építményeket alkalmaztak látványelemként, staffázsként és hangulathordozóként. Kiemelt szerepet, kompozíciós hangsúlyt kapott tehát az erdélyi tájképi kertekben a „blikkfang” (eye-catcher), amelyre látványtengelyeket szerveztek, és amely adott esetekben jelzésként is szolgált, szimbólikus jelentéssel bírt.

Szemléletes példák egész sora hozható fel erre. A vajdaszentiványi Horváth-Zichy-kastély kertjéből kelet felé tekintve a távolban ma is sejteni lehet a geryeszegi Teleki-kastély tetőzetét és kertjét. Tiszta időben feltehetőleg a sáromberki és az abafáji kastélykertek is beazonosíthatók innen, ami alátámasztja azt a feltételezést, hogy a Marostere több kastélykertje között tudatosan kialakított vizuális kapcsolat állt fenn. Ezek a táji léptékű látványtengelyek egyrészt a domborzati adottságokban rejlő lehetőségeknek köszönhetőek, másrészt a viszonylag nagy kastélykert „sűrűség” is hozzájárult a kialakulásukhoz. Nem zárható ki a tudatos tervezés lehetősége, a korabeli európai példák, illetve a tájképi potenciál, a látványélmény felismerése nyomán sem. A kastély és kúriaépítkezés Erdélyben mindenhol kihasználta a kedvező domborzati adottságokat. Számos útleírás, kastélyismertetés kitér a kastélyból, kertből feltáruló táj szépségeire, a tekintetet rabul ejtő, gyakran kompozíciós eszközként használt blikkfangokra.

A marosvécsi várkastély előteréből nyíló kilátásról példának okáért az

5 von Buttlar, A. (1999): *Az Angolkert*. Budapest, 25.

sites where certain features of the picturesque garden are recognizable, but these are usually mixed with sentimental-romantic elements.³

Charles Bridgeman, though his so called transitional style was regarded as old-fashioned in England, contributed to spreading the picturesque style with his garden design activity. He managed to achieve this mainly by, *“doing away with the application of topiary work, which was criticised by Alexander Pope and others. He simplified the patterns of plants on the ground or replaced them with a bowling green, and he broke the boundary of the garden in some places to create some prospect landscape views.”*⁴

Lawn surfaces resembling the English picturesque gardens, though somewhat naïve in their layout by preserving the formal marks of architectonic Baroque gardens by regularly scattered groups of trees of identical species (or by using a variety of two to three species) can be found on some Transylvanian garden plans.

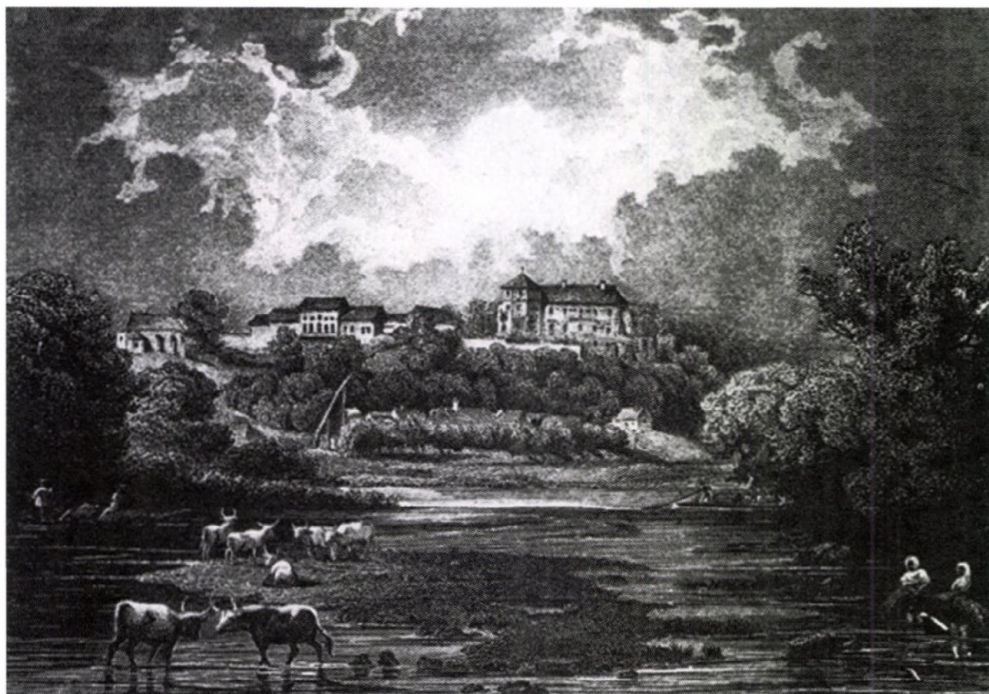
A good example of this is Béla Kemény's castle-garden in Székelyszenterzsébet. Though an exact date of the creation of the garden is not known, based on an available map, which may be a section of the original, coloured, quarter-cut local cadastral map, drawn between 1856–1890 at a scale of 1:2880. (Fig. 1.) This finding points to the second half of the 19th century, when in theory, we can no longer talk about a picturesque garden in its classical sense, yet the spatial structure, the depiction of plants, the paths (serpentine roads leading to the canal that forms the garden's visual axis) are quite similar to picturesque garden drawings. On the other hand, the water-course is conducted from the hilltop in a straight channel and it flows through several basins, evoking the geometric gardens from the turn of the 19-20th centuries. On the southern side of the castle, next to the circular basin, there is a planned

covered garden pavilion. can be discovered. Another important feature of the plan is that the evergreens and the deciduous trees have different marks to be able to separate them. The exposition of the garden facilitated the reception of the surrounding landscape's view – especially that on the west side of the main road – tying it into the garden scene.

Generally speaking, the natural surroundings of Transylvanian noble residences, the spectacular wealth of the local flora and the diversity of topography, were favourable for landscape gardens. These circumstances contributed to the prosperity of garden art in this region of the country, and after a time a number of unique features were used in the gardens of Transylvania. The prospect landscape views, the virtual extension of the garden's boundaries allowed landscape compositions which used fewer functional buildings and more picturesque objects and decorative edifices such as spectacles, staffage and follies. In Transylvanian landscape gardens eye-catchers have an important role because a compositional emphasis is placed upon them since visual axes are organized on them, and eye-catchers are also signs which carry symbolic meanings. A series of demonstrative examples include the Horváth-Zichy castle-garden in Vajdaszentivány, where, looking to the east, the roof and garden of the Teleki castle in Gernyeszeg can just be made out in the distance. Purportedly, in clear weather, the gardens of the castles in Sáromberke and Abafája can also be seen from here, which supports the assumption that there is a visual connection between several castle-gardens in the Maros region. These visual axes on a landscape-scale can be attributed to the topographic conditions and to the relatively large density of castle-gardens in the area. Deliberate planning cannot be excluded either, based on contemporary European analogies, and

3 *“The landscape-picturesque garden – due to compositional and rational functional reasons, and also out of reverence – held onto some elements of the earlier Baroque garden... the Royal hill and the pavilion on top of it were confirmed as a characteristic attraction and visual emphasis of the picturesque garden.”* In: Szilágyi, Kinga (2008.): *The Rehabilitation of the Romantic Garden of the Royal Palace in Gödöllő*. In: *4D Landscape Architecture and Garden Art Periodical*, vol. 10. 2008., 9-10. (A gödöllői királyi kastély romantikus kertjének rehabilitációja.)

4 von Buttlar, A. (1999): *The English Garden (Az Angolkert)*. Budapest, 25.

Erdélyi Helikon összejövetelein rendszeres vendég Tamási Áron ír elismerően: „Vacsora után majdnem minden esetben kimentünk sétára a nagy parkba, melynek főnyeres útja világot. Onnét visszatérve, a kastély előtti padokon, az úgynevezett kilátón üldögtünk. Innét messziről csillogó kilátás nyílt a Maroson túli tájról.”⁶ (2-3. képek)

De a 19. század első felében II. Toldalagi Ferenc által kialakított 120 kataszteri hold nagyságú koronkai tájképi parkban is fontos a tágas perspektíva: „gloriette állott az egyik halom tetején, s elragadó kilátás nyílt a regényes vidékre”.⁷

A glorieta, mint „eye-catcher” a bonchidai Bánffy-kastélykert esetében több volt, mint egyszerű emléképület vagy kilátó. A fácsnoskert dombjának dél-nyugati oldalában elhelyezett építmény a domb túloldalán épült kastélyból nem látszódnak, viszont annál inkább feltűnt a Szamos mentén kanyargó országúton Kolozsvárról Szamosújvár felé haladó utazók számára, a dombok által takart kastélyépület látványának hiányában mintegy hirdetve: figyelem, ez itt már Bánffy birtok!

A bonchidai Bánffy rezidenciával kompozíciós egységet képezett a szomszédos választói kastély-kert együttes, amely ugyancsak a Bánffy család tulajdona volt, de méreteit, pompáját tekintve szerényebb kialakítású, mint a bonchidai. A park is jóval később létesült itt (alkotója báró Bánffy Ádám), alázatosan illeszkedve a bonchidai látványkapcsolatokhoz, a korabeli divat szerint a szentimentális an-

golkertek mintájára: tóval, annak közepén japános galambházzal. A Hein János tervei nyomán kialakított tájképi parkot vadaskert és berkes-ligetes parkrészek kapcsolták Bonchidához. Nagyszerű forrás a hajdani kertre nézve Kelemen Lajos művészettörténész beszámolója, aki egy őszi látogatás nyomán a következő képet festi a kertről: „Nagyjában sík hely, egy-egy dombocskával. Az emelkedettebb fekvésű kastély előtt tó terül el, közepén japános galambházzal; lakói ott búgnak, panaszkodnak a párkányokon, vagy ott röpködnek a hallgatag víz fölött. A tó háttere nagy, szabad gyepkérré szélesül, melyen messze egy magányos fa áll, vörösbe játszó sárga lombokkal. Alatta üres padra hullanak az elhagyott fa levélkönyvei. Jobbra sötétzöld fenyők magaslanak, sárguló akácok, rozsdaszínű vadgesztenyék és fehér törzsű nyírfák földe, melyek álmos sápadtsággal néznek közelgő hosszú téli álmuk elébe. Ha lemegyünk a park útjaira, mindenfelé hervadás köszönt. Egy csoportban meghaltak már a dérforrázta őszirózsák, s a fák tövében vadvadkék és sárga társaik fázósan néznek harmatkönnyes szemekkel. Az ecetfa vöröslő leveleire a szilfák megritkult lombjain át beragyog a nap, s a kecskerágó finom színű, sulymos gyümölcse versenyt piroslík a fák aljain valami sóskaféle dísznövény paprikaszerű apró gyümölcseivel. A tózsilipre egy szomorúfűz hullatja sok hegyes, sárga levelét. Közélemben valami mézgaakácok tartják még nyárias zöldjüket. Egy ösvény fölött virágtalan rózsafaívek vezetnek feljűk; ezek már csak jövőre ígérnek új lombot, virágot és életet.”⁸ (4. kép)

⁶ Tamási Á.: *Vadrózsa ága*. In: Tamási Áron: *Szólít a szülőföld*. Szépirodalmi könyvkiadó, Bp. 1985.

⁷ Bíró J. (é.n.): i.m. 114.

⁸ Kelemen L. (1982): *A választói kastély*. In: Kelemen L. (1982): *Művészettörténeti tanulmányok I-II, II. köt.*, Bukarest, 240.

2

3

2-3. kép/pict.:

A marosvécsi várkastély a magaslaton. A romantikus Rohbock-féle ábrázolás idillikus táji környezetben, drámai fény-árnyék hatásokkal emeli ki az épületegyüttest, míg Kővári ábrázolásán a

hangsúly a tutajosokon van. / The Castle of Marosvécs on the hilltop. The romantic depiction by Rohbock highlights the building by dramatic light-shadow effects amidst an idyllic landscape, while on Kővári's illustration, the compositional emphasis is on the rafters.

FORRÁS / SOURCE:
HUNFALVY J.
– ROHBOCK, L. (1864):
MAGYARORSZÁG ÉS
ERDÉLY EREDETI
KÉPEKBEN: ERDÉLY.
DARMSTADT, ILL.
KŐVÁRI L. (1866):
ERDÉLY ÉPÍTÉSZETI
EMLÉKEI. KOLOZSVÁR

landscape potentials and the visual experience. Castle and mansion construction made use of favourable topographic features everywhere in Transylvania. Several travel and castle descriptions mention the beauty of the landscape which is visible from the castle or the garden, and the eye-catchers are often used as compositional tools.

The view from the front part of the Castle of Marosvécs, is illustrated by Áron Tamási, who was a regular guest of the Transylvanian Helikon gatherings: *“After dinner as a rule, we strolled in the great park, on the sandy shimmering pathways. When we returned to the castle we sat down on benches in front of the castle on the so called look-out. Sitting there we could enjoy the magnificently glimmering view of the landscape beyond the Maros.”*⁵ (Figs. 2-3.)

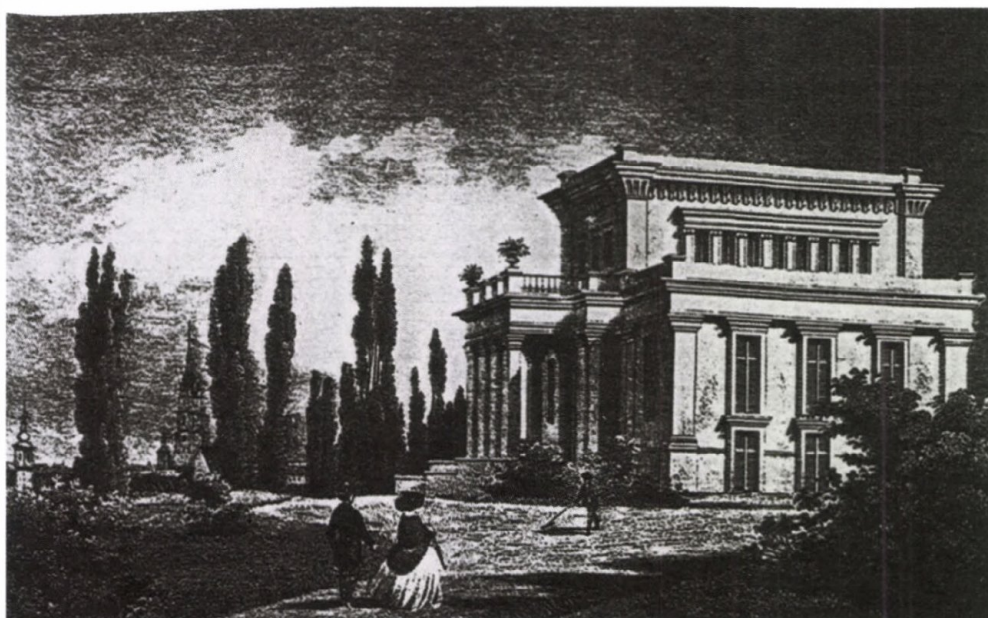
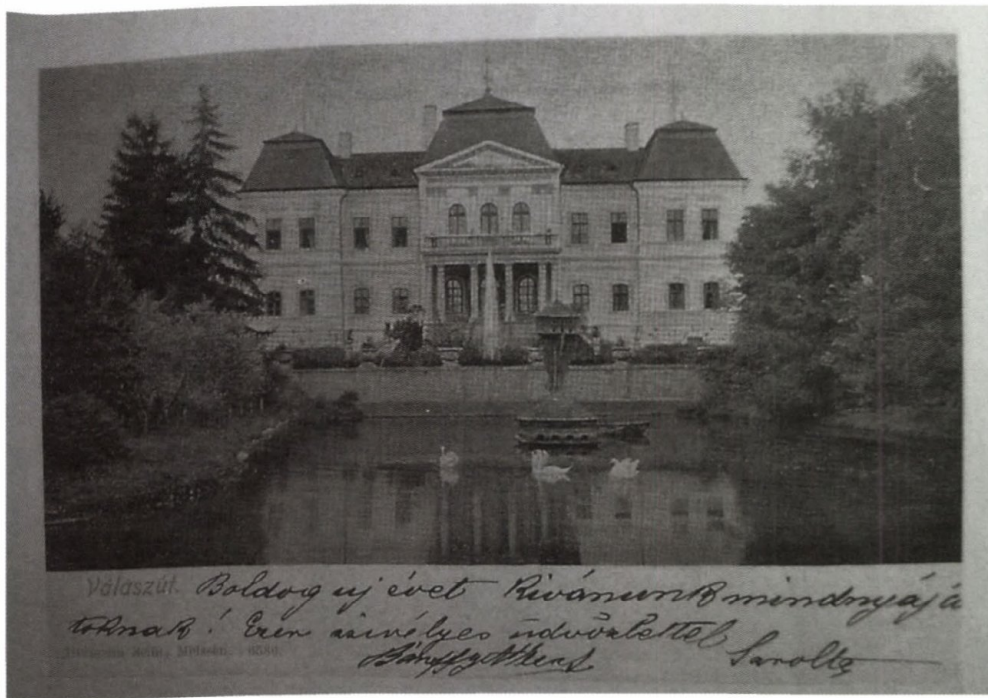
The broad vista is no less important in the landscape park of Koronka, which covers 120 cadastral acres. The landscape garden was built in the first half of the 19th century by Ferenc Toldalagi II, *“A gloriollette stood on one of the hillocks, with an enchanting view of the romantic area.”*⁶

In the case of the Bánffy castle-garden in Bonchida, the gloriollette, as an eye-catcher, was more than just a simple memorial or lookout point. The construction was placed on the Southwestern side of the pheasantry's hill, and it could not be seen from the castle behind the hill. However, it was more than visible

for travellers from Kolozsvár (Cluj) to Szamosújvár (Gherla) on the main road winding along the Szamos river, which advertised the Bánffy estate for those, who had no way to notice the castle hidden behind the hills.

The Bánffy residence in Bonchida formed a compositional unity with the neighbouring castle-garden complex in Válaszút, which was a property of the Bánffy family too, but much more modest in size and grandeur than the one in Bonchida. Its park was created much later by baron Ádám Bánffy, the Válaszút castle-garden was discreetly linked to the visual connections of Bonchida, and it was modelled on sentimental English gardens, with a pond and a Japanese-style dove-house in the middle, this kind of garden was quite popular in the period of its creation. The landscape park designed by János Hein, was connected to the Bonchida estate by a game reserve and park sections with groves. The description by art historian, Lajos Kelemen, who visited the garden on an autumn day is a wonderful source. He paints the following picture of the garden: *“A largely flat place, with a hillock here and there. In front of the castle on a rise is a pond with a Japanese-style dove-house in its middle; its residents coo and complain on the ledges, or flit above the silent water. The background of the pond widens into a large, open lawn, on which a lonely tree stands afar, with yellow leafy boughs and its leaves are*

5 Tamási, Á.: *Branch of the Wild Rose.*
In: Tamási Áron: *Szólít a szülőföld.*
Szépirodalmi könyvkiadó, Bp. 1985.
6 Bíró, J. (é.n.): i.m. 114.

A kolozsvári klasszicista Mikó-kastély 14 holdas parkjának kialakításakor is fokozott hangsúlyt helyeztek a táji kapcsolatokra: „A kastély felső emeletének éjszaki erkélyéről bájos kilátás esik a kertre, mely hegyet, völgyet, síkságot, csergeteget, tavat és szigeteket, fenyvesek és lombos fák csoportjait és sorait, gyep-térsegeket és szép virággyakat foglal magában, a várossal a túl rajta emelkedő fellegrére, a környező szőlőhegyekre s az egész gyönyörű vidékre”.⁹ (5. kép)

Magának a kastélyépületnek az elhelyezése önmagában is záloga a művészi kompozíciónak és a kedvező látványkapcsolatoknak, mindkét irányban. Orbán Balázs így ír a marosújvári Teleki-Mikes-kastély kertjéről és a környező tájról: „Látók fenebb azon térbe kiszökellő hegyfokot... E hegyfok már önmagában is szép,

de festőivé azáltal lesz, hogy tetőormát egy büszke gót kastély, annak szeszélyes melléképületei, ódon toronybástyája...koronázza, felmutatva a kis Erdély legszebb fekvésű s legimpozánsabb kastélyát... A kastély kertjéből s a kastély mindenik ablakából szép kilátás nyílik; elragadó kör-látvánnyá lesz az, ha a kastély tetőerkélyére kilépünk. A hegyfok alját ezüst szegélyként hímezi körül a Maros...”¹⁰ (6. kép)

Hasonló példaként említhető az őraljaboldogfalvi Kendeffy-kastély és kertje, amely Dél-Erdélyben, a Retyezát hegység lábainál fekszik, és a historizmus hőskorában épült. Az épületegyüttes helyének kiválasztásában bizonyosan jelentős szerepet játszott a háttérben kibontakozó magashegyek látványa, amely minden beavatkozás nélkül, a maga természetességében biztosított festői szín-

4

6

5

4. kép/pict.:

A válaszúti kastély kerti homlokzata, előtérben a tóval / The Castle of Válaszút - the elevation facing the garden, with the pond in the foreground

FORRÁS / SOURCE: KÉPESLAP, KÉSZÜLT A 19/20 SZÁZADFORDULÓ ÉVEIBEN

5. kép/pict.:

A Mikó grófok kolozsvári nyári palotája / The Mikó Counts' Summer Palace, Kolozsvár

FORRÁS / SOURCE: VITA ZS. (1975): JÓKAI ERDÉLYBEN, BUKAREST, 83.

6. kép/pict.:

A marosújvári kastély Neuhauser-féle, 1789-es ábrázolása (gouache) / Neuhauser depiction of the Castle of Marosújvár from 1789 (gouache)

FORRÁS / SOURCE: GREGOR ROY CHOWDHURY, ZABOLA

⁹ *** (1864): Magyarország és Erdély eredeti képekben, Darmstadt, In: Fekete A. (2004): Kolozsvári kertek, Kolozsvár, 26.
¹⁰ Orbán B. (1991): Székelyföld leírása I-VI. Szekszárd, V. köt. 104, 109.

almost red in colour. The forsaken tree is crying, its leaves are falling on an empty bench underneath. Dark green pines rise to the right over yellowing locusts, rust-coloured horse-chestnuts and birch trees with white trunks, which look forward to the sleepy paleness of their approaching long winter dream. As we walk along the park's paths, withering greets us everywhere. In a group, the frost-scalded asters already passed away, and at the feet of the trees, their wild blue and yellow companions look chilled with dew-tears in their eyes. The sun shines through the thinned foliage of the elm trees onto the sumach's ruddy leaves, and the strawberry-tree's luscious coloured, tasty fruit competes in its redness with the tiny, paprika-like fruits of a sorrel-kind ornamental plant under the tree. A weeping willow is dropping its many pointed, yellow leaves onto the pond's lock. Nearby some resin locusts hold on to their summer green. A flowerless rose-tree arches over a path. It dreams about the promise of new leaves, flowers and life in the next year."⁷ (Fig. 4.)

A great emphasis was placed on landscape connections in the design of the 14 acre park of the Classicist Mikó castle in Kolozsvár (Cluj): "From the north balcony of the castle's upper level, an enchanting view opens onto the garden, which incorporates mountains, valleys, flat lands, streams, ponds and islands, pinewoods as well as clusters and rows of leafy trees, lawn areas and beautiful flower-beds. The town and the citadel

emerge beyond it, the surrounding hillsides with vineyards and the entire magnificent countryside is visible."⁸ (Fig. 5.)

The location of the castle itself is a proof of artistic design and pleasing visual connections from both directions. Balázs Orbán describes the garden of the Teleki-Mikes castle and the surrounding estate of the Teleki-Mikes castle in Marosújvár as "I see amongst the heights a promontory jutting out... This is beautiful in itself, but becomes more picturesque with the proud Gothic castle decorating its summit with whimsical auxiliary buildings and it is crowned with an ancient tower... presens the most stunningly set and most imposing castle of little Transylvania... A lovely view is visible from the garden and from each window of the castle too; which turns into an enchanting panorama when someone steps on the roof terrace of the castle. The foot of the promontory is decorated by the Maros as a silver lining..."⁹ (Fig. 6.)

The Kendeffy castle and its garden in Óraljaboldogfalva should also be mentioned. This castle is at the foot of the Retyezát mountains in Southern Transylvania, and was constructed in the heroic age of Historicism. The unfolding view of the tall mountains in the background obviously played a role influenced the location of the castle because it added a naturally picturesque backdrop to the castle and its immediate surroundings without any human intervention. Thanks to the research of Zsuzsa Sidó, a detailed description and

⁷ Kelemen, L. (1982): *The Castle of Válaszút*. In: Kelemen, L.: *Studies in Art History I-II, Vol. II. Bucharest (A válaszúti kastély*. In: *Művészettörténeti tanulmányok I-II)*

⁸ ***(1864): *Hungary and Transylvania in Original Pictures*. In: Fekete, A. (2004): *Gardens in Kolozsvár*, 26. (Magyarország és Erdély eredeti képekben)

⁹ Orbán, B. (1991): *Description of Szekler Land I-VI. Szekszárd, Vol. V. 104, 109. (Székelyföld leírása I-VI.)*

(51)

Lid 2376

60	6	Amor argentea folis ovatis	6
90	6	capitata	3
6	6	obovatum	6
12	6	epilobium	4
8	6	epulas	4
10	6	peristemonium	6
25	6	pietum	6
18	6	Psoralea lanata	6
14	6	folis pinnatis	10
25	12	folis ovatis	10
25	12	retrosum	10
25	12	delavicum	6
30	18	dentatum	11
4	4	Arenaria californica	4
12	4	ovalis	4
14	4	flexa	3
60	6	flor. caeruleo	5
60	6	Trifolium repens f. flore	6
25	18	corvina major	18
25	3	folis ovatis	3
80	6	spachulifolia	5
20	18	radicaria	18
25	3	folis ovatis	6
18	3	Astragalus longus	6
18		...	
18		...	
18		...	

Lidus 2376

300	Cornus nicotiana	100
300	Lantana divisa	90
60	Lilium alba argentea	6
60	babylonica	10
60	capitata	8
60	maculata	10
200	Ruellina	25
100	Populus edulis	15
100	Populus pedunculata	14
60	Prunus Cornus floru pleno	25
200	Major	35
200	Minor	35
200	peruviana	30
300	serotina	40
100	virginiana	12
100	Pubes. leucophaea	14
300	Spirea ovata	60
200	Symphoricarpos divisa	60
200	Syringa chinensis	25
200	vulgaris	25
100	laevis	80
100	Thuja occidentalis 2-3 f. p.	35
100	3 f. p.	50
200	Ulmus effusa 2-3 f. p.	128
60	Viburnum cicutarium	60
60	...	
60	...	
60	...	

falat a kastélynak és közvetlen környezetének. Sidó Zsuzsa kutatásai során a kertről egy részletes műleírást és növénylistát lelt fel, amelyet W. Klensky budapesti tájépítész készített 1874 áprilisában, és amelynek tanúsága szerint a kert berendezési tárgyai „egy értő és művészi érzékű tulajdonosra vallanak”.¹¹ A felkutatott növénylistát böngészve szembeötlő annak faj- és fajtagazdagsága (7-8. kép). Ennek alapján egyértelműen megállapítható, hogy Óraljaboldogfalván a kor divatjának megfelelő gyűjteményes kert létezett már abban az időben.

Ugyancsak határozott tájékozódási pont a tájban a késői historizmus és eklektika elemeit szép számban felvonultató mezőzáhi Ugron-kastély, amely pompásan emelkedik ki a körülötte elterülő kertből (9. kép).

A kastélyépületeken túl határozott térszervező szereppel bírtak és erőteljes hangsúlyként (blikkfangként) jelentek meg a tájban a főúri családok temetkezési helyein emelt építmények.

Kézénfekvő ebben a tekintetben a szurduki Jósika család temetőjét, a Telekiek csombordi és sárpataki kápolnáit, a nagyteremi kápolnahegyen elhelyezkedő Bethlen síremléket, a Székelyudvarhely nyugati határában, a fenyvesdombon elhelyezett Ugron kápolnát, vagy az „imolának” nevezett kerelőszentpáli Haller kápolnát említeni, hogy csak a legismertebbekről szóljunk (10-11. képek).

A terepadottságok kihasználásával és a térformálás segítségével tu-

datosan alakított, olykor akár több 10 km hosszú vizuális tengelyek, kastélykert-kapcsolatok számos, ismertebb európai példájából merítve megemlíthetjük a Kew Garden – Sion Garden kapcsolatot a Temze két oldalán, vagy Berlin környékén a Charlottenburg-Potsdam kastélykertek elemei közti látványkapcsolatokat.

Erdély-szerte is több hasonló kastélykert-rendszer létezett, létezik. Vajdaszentivány közvetlen szomszédságában, a marossárpataki Teleki kriptasáromberke-Nagyernye látványtengely-háromszög tiszta időben ma is élő kapcsolat. A Kelementelke-Szentdemeter-Nagykend látványtengely, ugyanúgy mint a Bonchida-Válaszút látványtengely előre megfontolt építési szándék, tervezés eredménye lehetett.

Az erdélyi tájképi kert térhódítása – Magyarországhoz hasonlóan – a 19. század folyamán vált egyértelművé, de számos jelentős kastély-kert együttes esetében már a 18. század második felében tetten érhető az új irányzat meghonosításának kezdeményei.

Korai tájképi kertről beszélhetünk Erdélyben például a nagyszebeni Bruckenthal család feleki nyári rezidenciája esetében. Itt a barokk kastély 1764-ben létrehozott francia kertjéhez 1770-ben kiterjedt zöldecskertet csatoltak, majd ezt 1775-től angolkertrrel bővítették, jelentősen megnövelve területét.¹² A szentimentális kertben – melynek alaprajzát a 12. kép szemlélteti – többek között ermitázs, múrom és glorieta, a később-

¹¹ Sidó Zsuzsa (2008): Megalkotott természetesség. Az óraljaboldogfalvi Kendeffy-kastély parkja, BBTE Történelem-Művészettörténet Szak, Kolozsvár, TDK dolgozat

¹² Ioana Bârsan (2010): Parcul Samuel von Bruckenthal din Avrig. Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj, Curs postuniversitar de specializare „Reabilitarea patrimoniului construit”, kéziratos

7–8. kép/pict.:

Lapok az Óraljaboldogfalvi kastélykert 1874-es W. Klensky féle növényösszeírásáról. A hét különböző Acer taxon és a kilenc különféle Aesculus taxon érzékelteti a kert fajtagazdagságát. / Pages from the plant inventory of the castle-garden of

Óraljaboldogfalva from 1874 by W. Klensky. The seven different Acer taxon and the nine varieties of Aesculus taxon demonstrate the richness of plant species in the garden
FORRÁS / SOURCE: ROMÁN NEMZETI LEVÉLTÁR KOLOZS MEGYEI IGAZGATÓSÁGA (DIRECTIA ARHIVELOR

NATIONALE, DIRECTIA CLUJ – DANJC), KENDEFFY CSALÁD LEVÉLTÁRA, 371-ES FOND, 214-ES CSOMÓ

9. kép/pict.:

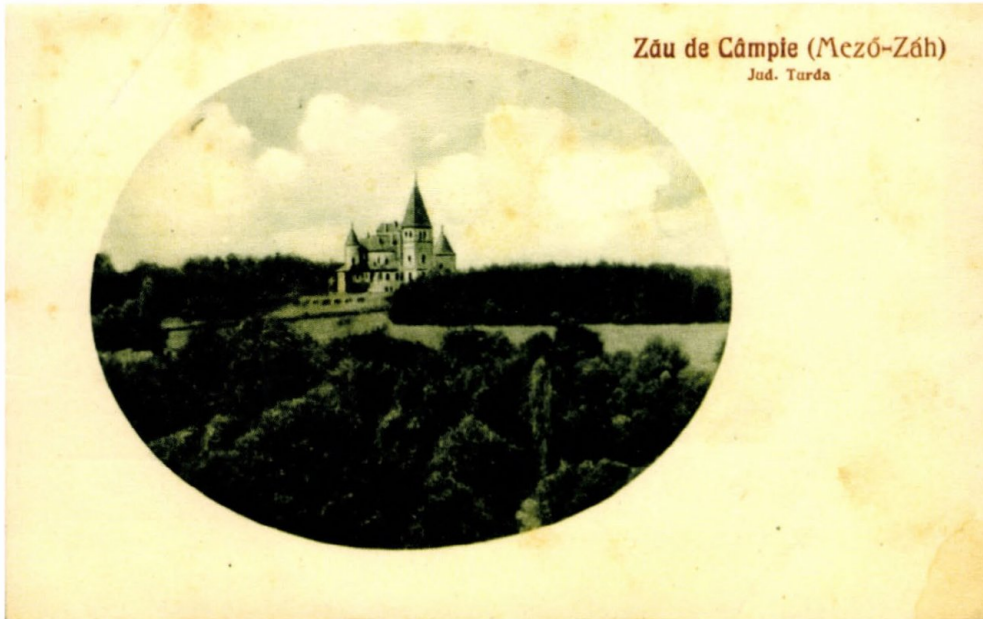
A mezőzáhi Ugron kastély látképe / View of the Ugron castle of Mezőzáh

FORRÁS / SOURCE: KÉPESLAP, KÉSZÜLT AZ 1920-AS ÉVEKBEN

10. kép/pict.:

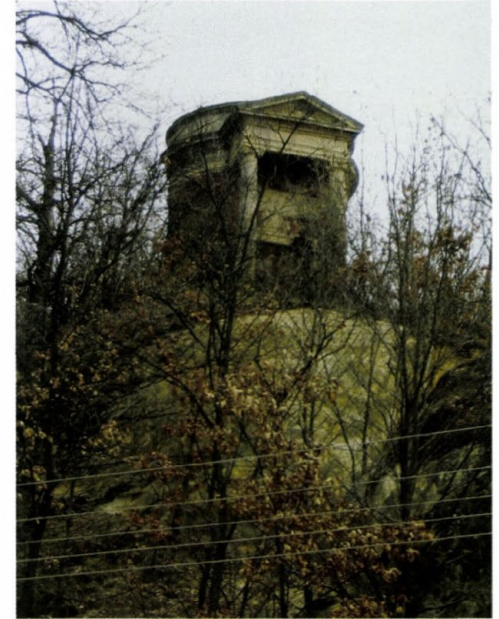
A szurduki Jósika-család temetkezési kápolnája (tempietto) az országút melletti magaslaton / Burial chapel (tempietto) of the Jósika family from Szurduk, on a high ground along the main road

FORRÁS / SOURCE: SZERZŐ FOTÓJA, 2004. ÁPRILIS

Zău de Câmpie (Mező-Záh)

Jud. Turda

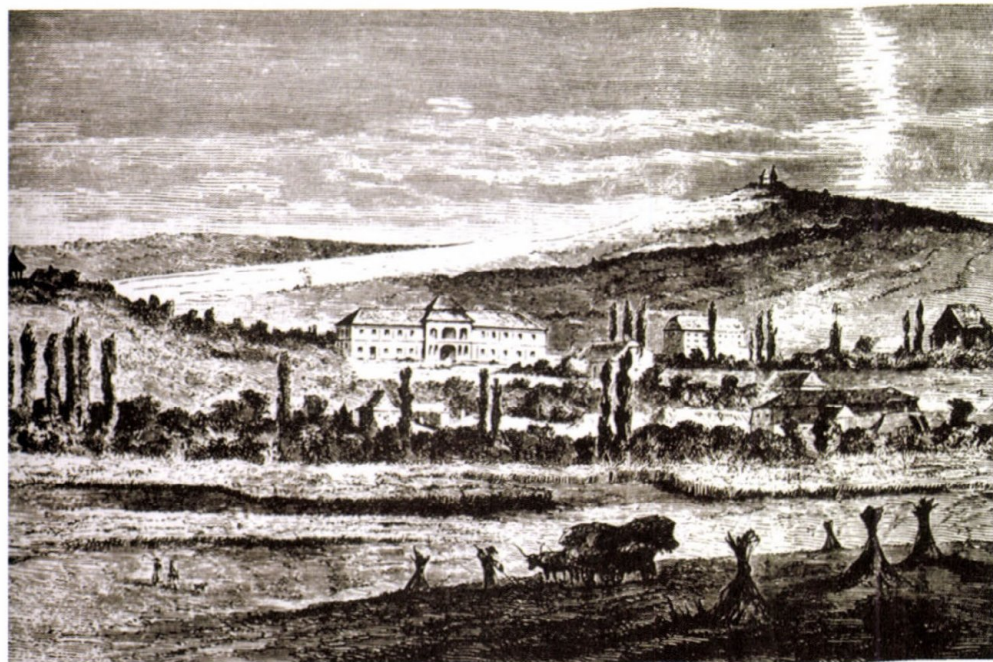
a plant inventory of the garden has been found. The plans were prepared by the Budapest-based landscape architect W. Klensky in April, 1874. According to these sources, the garden's furniture "suggests a skilled owner who had a sense of art."¹⁰ An analysis of the plant inventory, shows a broad range of types and species, which were planted in the park. (Fig. 7-8.) Based on this document, it can undoubtedly be stated that, Óraljaboldogfalva had a dendrological garden, which was a popular type of garden at the time. Another important example is the Ugron castle in Mezőzáh, a which contains some gardening elements from late Historicism and Eclecticism. (Fig. 9.)

Aside from the castle buildings, another type of eye-catchers which have decisive spatial organizational roles and much prominence in the landscape are the edifices constructed on the burial grounds of noble families. The best known examples of such buildings are the tempietto of the Jósika

family in Szurduk, the Teleki family's chapels in Csombord and Sárpaták, the Bethlen mausoleum on the top of the Chapel hill on Nagyterem, the Ugron chapel on the Pine hill in the western border of Székelyudvarhely, and the so called "imola", the Haller chapel in Kerelőszentpál. (Figs. 10–11.)

The visual axes and castle-garden connections that ran longer than 10 km at times, have been consciously designed by spatial composition, making use of the characteristics of the site. There are several well-known European examples like the relationship between Kew Gardens and Syon Park on both sides of the Thames, or the visual connections between the elements of Charlottenburg and Postdam castle-gardens near Berlin. Similar castle-garden networks have existed and still exist around Transylvania. In close proximity to Vajdaszentivány, the triangular axis of the Teleki crypt in Maróssárpaták – Sáromberke – Nagyernye is a still existing connection, which is visible in clear weather.

10 Sidó, Zsuzsa (2008): *The Created Natural. The Park of the Kendeffy Castle in Óraljaboldogfalva*. BBTE Faculty of History-Art History, Kolozsvár, paper (*Megalkotott természetesség. Az óraljaboldogfalvi Kendeffy-kastély parkja*)

11. kép/pict.:
Bethlen Farkas és
Bethlen Lipót
sírhelyei a
nagyteremi
Kripta-hegyen Orbán
Balázs könyvében,
illetve napjainkban /

Tombs of Farkas
Bethlen and Lipót
Bethlen on the Kripta
hill of Nagyterem
FORRÁS / SOURCE:
ORBÁN B. (1991):
SZÉKELYFÖLD LEÍRÁSA
I-VI. SZEKSZÁRD
ILLETVE SZERZŐ
FOTÓJA (2006)

biekben pedig vízfolyások, kerti tó kapott helyet, de Samuel von Bruckenthal báró tudományos ismeretei és gyűjtő-szenvedélye itt is valóságos dendrológiai kert kialakulásához vezettek.¹³

Gyűjteményes kert alapjait teremtette meg Dédácson gróf Gyulay Ferenc 1736-ban. Az általa alapított, 67 hektáros kastélypark a Maros völgyében fekszik ma is, 200 m tengerszint feletti magasságban. A 18. században a Gyulay család különleges növényfajokat telepített a kertbe, amely addig a Maros-parti erdő ősi szilfáiból, égereiből és évszázados tölgyekből állt. Egy 1763-as keltezésű dokumentum már vadgesztenyéről számol be, majd egy jóval későbbi, 1860-as híradás értelmében szomorúfüzet is telepítettek Dédácson, ez amúgy a szomorúfüz legkorábbi említése Erdélyben.¹⁴

A szomorúfüz első példányai már az 1700-as évek első felében megjelentek Európában, de elterjedéséről csak az angolkertek térhódításával egyidőben, a 18. század vége felé beszélhetünk. Koronaformája révén ugyanis a festői és szentimentális tájkertek egyik legdivatosabb fafajává vált. Maga Alexander Pope, a tájkert egyik eszmei atyja is szomorúfüzetet ültetett, elsőként Twickenhamben felépített háza két oldalára.

Magyarországon a tóvárosi angolkertben ültették az első példányokat, a kert 1783-as alapítását követően.¹⁵

Ugyancsak 18. századi tájképi kert kialakításának kezdeményei vélhetően Sáromberkén is. Itt Teleki Sámuel 1782 októberében fogadta fel a prágai születésű Andreas Koppmannt egy díszkert létesítésére.¹⁶ Következő év októberében

¹³ "Lista plantelor si arbustilor se aseamana cu inventarul unei gradini botanice". In: Ioana Bârsan (2010): i.m.

¹⁴ „Intr-o lucrare datand din 1763 (cel mai vechi document de atestare al parcului) se vorbeste despre o alee plantata cu castani (Aesculus hippocastanum), iar dupa relatarile unei lucrari din 1860, tot in a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost introdus salcamul, aceasta fiind se pare cea mai veche experimentare a speciei in tara noastra.” In: Popescu, F., Radu, S., Coanda, C. (é.n.): Institutul de Cercetari si Amenajari Silvice (ICAS) - Statiunea Simeria, In: <http://www.bun-venit.ro/node/109>

¹⁵ Rapaics R. (1984): Magyar kertek, Budapest, 151-152.

¹⁶ Lészai F-B. (2010): A sáromberki Teleki-kert, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar -Transylvania Trust Alapítvány; Műemlékvédelmi Szakmérnök képzés, Történeti kertek és tájak védelme és felújítása c. tárgy beadandó dolgozata, kézirat

The Kelementelke – Szentdemeter – Nagykend visual axis, not unlike the one between Bonchida and Válaszút, could also be the result of a deliberate design intention. The conquest of the Transylvanian landscape garden, just like in Hungary, becomes obvious during the 19th century, but signs of the new trend can already be discovered in the second half of the 18th century in several significant castle-garden complexes. For instance, an early landscape garden in Transylvania is the summer residence of the Bruckenthal family from Nagyszében in Felek. The Baroque castle's French garden was created in 1764, it was extended with a vegetable garden in 1770, then with an English garden from 1775, which significantly increased its area.¹¹ In the sentimental garden, the plan is shown on Fig. 12., among others, a hermitage, a fake ruin and a gloriollette is visible, while later on a waterfall and a pond have been created. Baron Samuel von Bruckenthal's scientific spirit and his love of collecting plants created a veritable dendrological garden.¹²

The foundations of a dendrological garden were laid in Dédács in 1736 by Count Ferenc Gyulay. He established a 67-acre castle park in the valley of the Maros, 200 m above sea level. In the 18th century, the Gyulay family planted unique species in the garden, which until then consisted of ancient elm trees, alder trees and centuries old oak trees of the forest on the Maros river bank. A document from 1763 speaks of horse-chestnuts, while another document from 1860 claims that weeping willows were planted in Dédács, which is the earliest mention of weeping willows in Transylvania.¹³

It is true that the first specimens of weeping willows appeared in Europe in the first half of the 1700's, but its use only became widespread during the conquest of the English garden, towards the end of the 18th century

because its crown form made it one of the most popular tree species of the picturesque and sentimental gardens. One of the spiritual fathers of the landscape garden, Alexander Pope himself, planted weeping willows on either side of his house in Twickenham. In Hungary the first specimens were planted in the English garden of Tóváros, just after the foundation of the park in 1783.¹⁴

Another possible 18th century landscape garden is in Sáromberke. Here, Sámuel Teleki hired the Prague-born Andreas Koppmann in October, 1782 to design an ornamental garden.¹⁵ In October of the following year, Ferenc Leersch from Brno, formerly the gardener of Görgény, was hired to "create from its foundations the Lust or Ornamental garden to thy design, according to the milord's taste without any delay" and he entered the service of Ádám Teleki in Kendilóna on February 5, 1764. Later, in September 1784, another gardener appeared in the castle of Sáromberke, he was Frantz Jarschel, who served László Bethlen in Mezőmadaras before. "I shall not give any other arrangements for the restoration of the Garden, but whatever the situs (site) calls for, and what could be followed economically. The gardener may apply the plan accordingly. Spaller, Berçeau, Zwegel trees, boxwood, pyramids, other fruit trees, lovely flower and vegetable beds, paths, Escarps decorate the Garden; their places to be determined by the gardener according to the Situs, and the quality of the soil."¹⁶

The quoted sources do not say much about the features and extent of the garden, but the fact that Teleki ordered that the plants should be applied according to the "situs" suggests a nature-conscious mind, which is compatible with the landscape ideal. Although the "spallars", "escarps" and pyramids emphasize the Baroque character of the garden, the use of plants, a document from the end of the 1790s mentions the planting of "Pappelbaum", which is the

11 Ioana Bârsan (2010): Parcul Samuel von Bruckenthal din Avrig. Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj, Curs postuniversitar de specializare "Reabilitarea patrimoniului construit", manuscript

12 "Lista plantelor si arbustilor se aseamana cu inventarul unei gradini botanice". In: Ioana Bârsan (2010): i.m.

13 „Intr-o lucrare datand din 1763 (cel mai vechi document de atestare al parcului) se vorbeşte despre o alee plantata cu castani (Aesculus hippocastanum), iar dupa relatarile unei lucrari din 1860, tot in a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost introdus salcamul, aceasta fiind se pare cea mai veche experimentare a speciei in tara noastra.” In: Popescu, F., Radu, S., Coanda, C. (é.n.): Institutul de Cercetari si Amenajari Silvice (ICAS) - Statiunea Simeria, In: <http://www.bun-venit.ro/node/109>

14 Rapaics, R. (1984): Hungarian Gardens, Budapest, 151-152. (Magyar kertek.)

15 Lészai, F-B. (2010): The Teleki Garden in Sáromberke, Babeş-Bolyai University, Faculty of History and Philosophy - Transylvania Trust Foundation: Postgraduate course in Monument Protection, paper prepared for the course Conservation and Restoration of Historic Gardens and Landscapes, manuscript (A sáromberki Teleki-kert)

16 National Archives of Hungary, Teleki Archives in Marosvásárhely, Sámuel Teleki section (P661) 13/1782., 66. - same place 14/1783., 164. - same place 14/1784., 137-138.

12. kép/pict.:

A feleki Bruckenthal-kastélykert alaprajza. Az alaprajzon jól kivehető a kastélyhoz közvetlenül

kapcsolódó, ma is meglévő franciakert, valamint a több részletben köréje szerveződött tájképi kert. / *Plan of the Bruckenthal*

castle-garden of Felek. The still existing French garden is directly attached to the castle, and the landscape garden is organized around which is

clearly visible at many places.
FORRÁS / SOURCE: IOANA BÂRSAN (2010): PARCUL SAMUEL VON BRUCKENTHAL DIN AVRIG.

UNIVERSITATEA BABES-BOLYAI, CLUJ, CURS POSTUNIVERSITAR DE SPECIALIZARE "REABILITAREA PATRIMONIULUI CONSTRUIT", KÉZIRAT

már az addig Görgényben kertészkedő, brünni származású Leersch Ferencet szerződtették „a Lust vagy Czirad [!] kertet a Méltóságos Uraság tetszése szerint maga által készített delinatio szerint Fundamentumából halogatás nélkül készíteni”, aki 1764. február 5-én Kendilónán Teleki Ádám szolgálatába lépett.

Később, 1784 szeptemberében az azelőtt Mezőmadarason, Bethlen Lászlónál szolgáló Frantz Jarschel személyében tűnt fel újabb kertész a sáromberki udvarban.

„A Kertnek helyre állítása iránt egyeb planumot nem adhatok, hanem a millyent a situs hoz magával, és amillyent az o economiának hátra maradása nélkül lehet követni. A kertész a planumot maga ahoz képest alkalmaztathattya. Spaller, Berceau, Zwegel fák, puszpáng, piramisok, egyéb gyümölcsfák, szép virág és vetyemény ágyak, utak, Escarpok ékesittik a Kertet; mindeniknek helyét a kertész meg határozhattya a Situshoz, és a földnek tulajdonságához képest.”¹⁷

A kert jellegéről, kiterjedéséről nem közölnek túl sokat az idézett források, de az a tény, hogy Teleki utasításba adja, hogy a „Situs”-hoz megfelelően alkalmazzák a növényeket, önmagában is természetközeli gondolkodást sejtet, ami a tájképi ideállal könnyen összeegyeztethető. Bár a „spallérok”, „escarpok”, piramisok is barokk jelleget hangsúlyoznak, a kert növényalkalmazása (az 1790-es évek végén pl. „Pappelbaum”, azaz jegenye ültetéséről esik szó) ugyancsak tájképi irányba mutat. További két tény is emellett szól: egyrészt az 1780-as évek első felében Szebenben tartózkodó, és a közeli Felekre sűrűn kilátogató Teleki – Samuel von Brukenenthal ottani kertje révén – már az angolkert gondolatával is megbarátkozhatott; másrészt a Sáromberke közvetlen szomszédságában elterülő Gernyeszegen található, ugyancsak Teleki-kastélykert kialakítása kapcsán az ottani tulajdonos, Teleki József fiához írt, 1792. február 17-én kelt levelében hasonlóképpen a tájképi kert-elemek mellett kötelezi el ma-

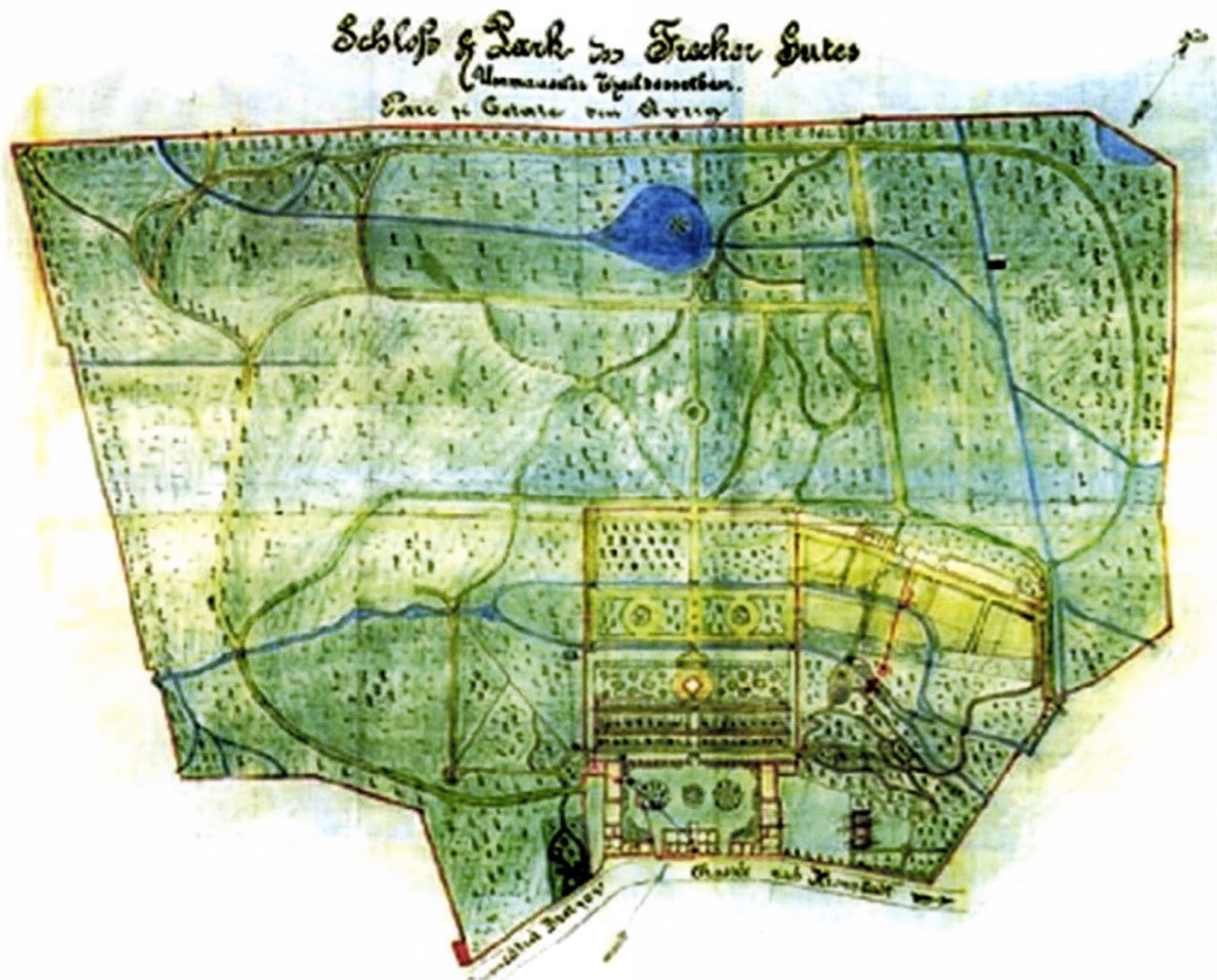
gát: „A gernyeszegi kert delinatioja nem tzéom szerint valo, nem lévén benne se sziget, se az ugy nevezett tos kert, 'se az árokbeli forrás, folyamok és tók. Tsináltass vagy ha rá érkezel tsinály tréfából egy olyan, ha szinte durva delinatioit is, mellyben mindezek benne legyenek”¹⁸

A századforduló táján a bécsi környezetben élő erdélyi főúr érdeklődése még fokozottabban fordult a kertek felé: könyvtára számára számos kertészeti szakkönyvet is beszerzett, melyek között már Hirschfeld „Theorie der Gartenkunst”-ja is ott volt.

A 20. század első felét megérő, nagy kiterjedésű, tavakkal kialakított dendrológiai tájkert Sáromberkén minden bizonnyal a 19. századi átalakítások, fejlesztések eredménye, de erről tényszerű adatok sajnos nem állnak rendelkezésre.

Következtetésként elmondható, hogy az erdélyi tájképi kertalakításban – kihasználva a domborzati adottságokat – különös fontosságot kapott a 'prospect', azaz a kitekintés, a kastély-kert együttest övező táj esztétikai-vizuális szerepének hangsúlyozása, s ennek bekapcsolása a kerti képbe. Ugyancsak hatásvos kompozíciós eszközként jelent meg ezekben a kertekben az 'eye-catcher' (blikkfang), amely lehetett maga a kastélyépület, de sok esetben különböző hangulateltető és/vagy funkcionális kerti építmények (gloriettek, kápolnák, tempiettók, filegóriák stb.) képezték a látványelemet. ©

17 Magyar Országos Levéltár, Telekiek marosvásárhelyi levéltára, Teleki Sámuel osztály (P661) 13/1782. cs., 66. – Uo. 14/1783. cs. 164. – Uo. 14/1784. cs. 137–138
18 Fekete A. (2007): Az erdélyi kertművészet – Maros menti kastélykertek, Kolozsvár, 42.

German equivalent of poplars, this points towards a landscape garden. There are two further arguments to support this: firstly, Samuel Teleki spent the 1780s in Szeben, and he may have visited von Brukenthal's nearby Felek garden, where he could have learnt about the most important features of an English garden. Secondly, József Teleki, the owner of the Teleki castle-garden in Gernyeszeg, which is next to SároMBERKE, in a letter to his son dated February 17 1792, writes the following about with regards to the garden's design suggests the use of landscape garden elements: *"I do not like the delineation of the garden of Gernyeszeg, because you cannot find any islands, or the so-called pond garden there, and it does not even have a spring, some streams or ponds in the entrenchment. You should make, if you like fun, one almost brutal plan, which has all of these in it."*¹⁷

Around the turn of the 19th century the interest of the Transylvanian noble man living in a Viennese setting turned

increasingly towards his garden he acquired for his library several gardening books, including Hirschfeld's "Theorie der Gartenkunst". The extensive dendrological garden with ponds in SároMBERKE, which survived till the first half of the 20th century, is a result of 19th century transformations and developments, though unfortunately, no factual data exist to prove the theory. Conclusively, it can be stated that in Transylvanian landscape garden design, which effectively utilised the the topographic features of the region, prospect landscape views had a significant role in the planning of a garden because of the emphasis of the aesthetic-visual role of the landscape surrounding the castle-gardens, and its connection into the garden views. The eye-catcher is used as a similarly effective compositional tool in these gardens, the eye-catcher may be the castle itself, but in many cases these are evocative and/or functional edifices like gloriettes, chapels, tempiettos, summer houses etc.

¹⁷ Fekete, A. (2007): Transylvanian Garden Art - Castle-Gardens along the Maros River (Az erdélyi kertművészet - Maros menti kastélykertek), Kolozsvár, 42.

Felhasznált irodalom

Könyvek, folyóiratok:

- Bíró J. (é.n.): Erdélyi kastélyok, Budapest
- von Buttlar, A. (1999): Az Angolkert. Budapest
- Fekete A. (2006.): Erdélyi nemesi rezidencia-kertek I, 4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat, 3. szám
- Fekete A. (2004): Kolozsvári kertek, Kolozsvár
- Fekete A. (2007): Az erdélyi kertművészet – Maros menti kastélykertek, Kolozsvár
- Ioana Barsan (2010): Parcul Samuel von Bruckenthal din Avrig. Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj, Curs postuniversitar de specializare "Reabilitarea patrimoniului construit", kézirat
- Jámbor I. (2006.): Egy elveszett illúzió. Festői kertek a 18. század első felében. In: 4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat, 1. szám
- Kelemen L. (1982): A választói kastély. In: Kelemen L.: Művészettörténeti tanulmányok I-II, Bukarest
- Lészai F-B. (2010): A sáromberki Teleki-kert, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar -Transylvania Trust Alapítvány: Műemlékvédelmi Szakmérnök képzés, Történeti kertek és tájak védelme és felújítása c. tárgy beadandó dolgozata, kézirat
- Magyar Zsuzsa (2010): Abafája, Huszár-kastélykert. Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar -Transylvania Trust Alapítvány: Műemlékvédelmi Szakmérnök képzés, Történeti kertek és tájak védelme és felújítása c. tárgy beadandó dolgozata, kézirat
- Orbán B. (1991): Székelyföld leírása I-VI. Szekszárd
- Popescu, F., Radu, S., Coanda, C. (é.n.): Institutul de Cercetari si Amenajari Silvice (ICAS) - Statiunea Simeria, In: <http://www.bun-venit.ro/node/109>
- Rapaics R. (1984): Magyar kertek, Budapest
- Sidó Zsuzsa (2008): Megalkotott természetesség. Az őraljaboldogfalvi Kendeffy-kastély parkja, BBTE Történelem-Művészettörténet Szak, Kolozsvár, TDK dolgozat, kézirat
- Szilágyi Kinga (2008.): A gödöllői királyi kastély romantikus kertjének rehabilitációja. In: 4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat, 10. szám
- Vita Zs. (1975): Jókai Erdélyben, Bukarest, 83.
- Zádor Anna (1999.): Az angolkert Magyarországon In: Régi magyar kertek, szerk. Géczy J., Stirling J., Budapest Tamási Á.: Vadrózsa ága. In: Tamási Áron: Szólít a szülőföld. Szépirodalmi könyvkiadó, Bp. 1985.
- ***(1864): Magyarország és Erdély eredeti képekben, Darmstadt

Levéltári források:

1. Magyar Országos Levéltár, Telekiek marosvásárhelyi levéltára, Teleki Sámuel osztály (P661) 13/1782. cs., 66. – Uo. 14/1783. cs. 164. – Uo. 14/1784. cs. 137–138
2. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Directia Arhivelor Nationale, Directia Cluj – DANJC), Kendeffy család levéltára, 371-es fond, 214-es csomó

References

Books, periodicals:

- Bíró, J. (é.n.): Transylvanian Castles (Erdélyi kastélyok), Budapest
- von Buttlar, A. (1999): The English Garden (Az Angolkert). Budapest
- Fekete, A. (2006.): Garden Historical Features of Transylvanian Manor Estates I. 4D Landscape Architecture and Garden Art Periodical, vol. 3. (Erdélyi nemesi rezidencia-kertek I, 4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat)
- Fekete, A. (2004): Gardens of Kolozsvár (Kolozsvári kertek), Kolozsvár
- Fekete, A. (2007): Transylvanian Garden Art – Castle-Gardens along the Maros River (Az erdélyi kertművészet – Maros menti kastélykertek), Kolozsvár
- Ioana Barsan (2010): Parcul Samuel von Bruckenthal din Avrig. Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj, Curs postuniversitar de specializare "Reabilitarea patrimoniului construit"
- Jámbor, I. (2006.): A Lost Illusion: Picturesque Gardens in the First Half of the 18th Century, In: 4D Landscape Architecture and Garden Art Periodical, vol. 1. (Egy elveszett illúzió. Festői kertek a 18. század első felében. In: 4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat)
- Kelemen, L. (1982): The Castle of Válaszút. In: Kelemen, L.: Studies in Art History I-II, Bucharest (A választói kastély. In: Kelemen L.: Művészettörténeti tanulmányok I-II, Bukarest)
- Lészai, F-B. (2010): The Teleki Garden in Sáromberke, Babeș-Bolyai University, Faculty of History and Philosophy - Transylvania Trust Foundation: Postgraduate course in Monument Protection, paper prepared for the course Conservation and Restoration of Historic Gardens and Landscapes, manuscript (A sáromberki Teleki-kert, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar -Transylvania Trust Alapítvány: Műemlékvédelmi Szakmérnök képzés)
- Magyar, Zsuzsa (2010): Abafája, Huszár Castle-Garden. Babeș-Bolyai University, Faculty of History and Philosophy - Transylvania Trust Foundation: Postgraduate course in Monument Protection, paper prepared for the course Conservation and Restoration of Historic Gardens and Landscapes, manuscript (Abafája, Huszár-kastélykert. Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar -Transylvania Trust Alapítvány: Műemlékvédelmi Szakmérnök képzés)
- Orbán, B. (1991): Description of Szekler Land I-VI. (Székelyföld leírása I-VI.) Szekszárd
- Popescu, F., Radu, S., Coanda, C. (é.n.): Institutul de Cercetari si Amenajari Silvice (ICAS) - Statiunea Simeria, In: <http://www.bun-venit.ro/node/109>
- Rapaics, R. (1984): Hungarian Gardens (Magyar kertek), Budapest
- Sidó, Zsuzsa (2008): The Created Natural. The Park of the Kendeffy Castle in Őraljaboldogfalva. BBTE Faculty of History-Art History, Kolozsvár, paper, manuscript (Megalkotott természetesség. Az őraljaboldogfalvi Kendeffy-kastély parkja, BBTE Történelem-Művészettörténet Szak)

Szilágyi, Kinga (2008.): The Rehabilitation of the Romantic Garden of the Royal Palace in Gödöllő. In: 4D Landscape Architecture and Garden Art Periodical, vol. 10. (A gödöllői királyi kastély romantikus kertjének rehabilitációja. In: 4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat)

Vita, Zs. (1975): Jókai in Transylvania. Buchares, 83. (Jókai Erdélyben)

Zádor, Anna (1999.): The English Garden in Hungary. In: Ancient Hungarian Gardens, Ed.: Géczy, J., Stirling, J., Budapest. Tamási, Á.: Branch of the Wild Rose. (Az angolkert Magyarországon In: Régi magyar kertek, szerk. Géczy J., Stirling J., Budapest Tamási Á.: Vadrózsa ága.) In: Tamási Áron: Szólít a szülőföld. Szépirodalmi könyvkiadó, Bp. 1985.

***(1864): Hungary and Transylvania in Original Pictures (Magyarország és Erdély eredeti képekben), Darmstadt

Archive sources:

1. National Archives of Hungary, Teleki Archives in Marosvásárhely, Sámuel Teleki section (P661) 13/1782., 66. – same place 14/1783., 164. – same place 14/1784., 137–138.
2. Romanian National Archives, Directorate in Cluj (Directia Arhivelor Nationale, Directia Cluj – DANJC) Kendeffy family archives, fonds 371, batch 214.